

Michael J. Sandel

POLITIEK EN MORAAAL

Filosofie voor het publieke debat

Vertaling: Marjolijn Stoltenkamp
en Joost Zwart

th ten have

De oorspronkelijke uitgave verscheen in 2005 onder de titel *Public Philosophy: Essays on Morality in Politics* bij Harvard University Press. Ten behoeve van de actualisering werd in de Nederlandse uitgave de oorspronkelijke tekst op sommige plaatsen ingekort en ook aangevuld met recente artikelen. Voor een verantwoording van de wijzingen en aanvullingen, zie p. 342-343.

© Michael J. Sandel, 2005.

© Nederlandse vertaling: Marjolijn Stoltenkamp en Joost Zwart,

p/a Uitgeverij Ten Have, 2016.

Postbus 13288

3507 LG Utrecht

www.uitgeverijtenhave.nl

Omslag Studio Jan de Boer

Foto auteur Stephanie Mitchell

Opmaak binnenwerk ZetSpiegel, Best

ISBN 978 90 259 0541 5

ISBN e-book 978 90 259 0542 2

NUR 730

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Inhoud

Woord vooraf – Laten we ons toeleggen op de grote vragen	
<i>Daan Roovers</i>	7
Inleiding	11
Deel I: Burgerschap, markt en moraal	15
1. We zijn de kunst van het debatteren verleerd	17
2. Marktdenken als moreel denken. Waarom economen naar politieke filosofie moeten kijken	23
3. De moraal van de speculatieve economie	53
4. De zoektocht van Amerika naar een publieke filosofie	84
Deel II: Morele en politieke argumenten	113
5. Reclame in de klas	117
6. De vermerking van het publieke domein	121
7. Sport en gemeenschapszin	126
8. De geschiedenis in de uitverkoop	131
9. De markt van verdiensten	135
10. Moeten we het recht om te vervuilen kopen?	140
11. Eer en wrok	144

12. Het debat over positieve discriminatie	149
13. Moeten misdadafslachtoffers meebeslissen over het vonnis?	153
14. Liegen volgens Clinton en Kant	158
15. Hebben we recht op hulp bij zelfdoding?	163
16. Embryo's en ethiek. De morele logica van stamcelonderzoek	168
Deel III: Liberalisme, pluralisme en gemeenschappelijkheid	173
17. De moraal en het liberale ideaal	177
18. De procedurele republiek en het onbelaste zelf	187
19. Rechtvaardigheid en gemeenschappelijkheid	207
20. Het gevaar van uitsterven	213
21. Deweys liberalisme en het onze	218
22. Beheersing en hoogmoed in het jodendom. Wat is er mis met voor God spelen?	232
23. Politiek liberalisme	248
24. Herinneringen aan Rawls	288
25. De beperkingen van het communitarisme	292
26. Bernie Sanders en Donald Trump als verlossers	302
Noten	309
Register	333
Verantwoording	342
Michael J. Sandel op het web	344

Inleiding

Een opvallend kenmerk van het democratische leven in de huidige tijd is dat de burgers bijna overal gefrustreerd zijn over de politiek, en met goede redenen. In de meeste democratische samenlevingen snijden politici en politieke partijen grote vraagstukken die ertoe doen niet aan, vooral kwesties die met ethiek en waarden te maken hebben.

Het publiek discours bestaat of uit managersjargon en technocratische praatjes of uit vastgeroeste, wrokkige standpunten die de deelnemers elkaar toeschreeuwen, en niet uit debatten op basis van argumenten. Het resultaat is een hol publiek discours, zonder enige morele betekenis. De leegheid van de politieke discussies in de afgelopen decennia heeft geleid tot de wijdverspreide onvrede met de politiek die we in de meeste democratieën zien. Het heeft ook tot de opkomst van protestpartijen en -bewegingen geleid, die uitdrukking geven aan de toenemende boosheid en frustraties over de traditionele partijen en hun onvermogen om vraagstukken aan te snijden die mensen belangrijk vinden.

Mensen willen dat politiek over grote zaken gaat – over rechtvaardigheid, het algemeen belang en wat het betekent om een burger te zijn. Maar in deze tijd gaat het politiek discours van de gevestigde partijen zelden over dergelijke onderwerpen. Een van de belangrijkste dingen die in onze tijd

moeten gebeuren, is een herstel van de verloren kunst van het democratisch discours. We hebben een moreel robuuster publiek debat nodig dan het soort dat de hedendaagse politiek domineert.

In de essays in dit boek onderzoek ik de oorzaken van de verarming van het publiek discours in onze tijd. Ik probeer ook te schetsen welke vormen een moreel betekenisvoller politiek debat kan aannemen.

Hoewel de essays over een tijdspanne van drie decennia zijn geschreven, worden ze door diverse thema's verbonden. Het eerste thema is dat de managementpolitiek, vrij van morele weerklank, samenviel met de opkomst van het 'geloof in de triomf van de markt'. Met dat laatste bedoel ik de aanname dat marktmechanismen de belangrijkste instrumenten zijn voor de verwezenlijking van het publieke belang. Dit geloof kwam tot volle bloei gedurende het einde van de jaren zeventig en in de jaren tachtig met de vrijemarktideologie en het *laissez faire* van Margaret Thatcher en Ronald Reagan. Maar ook toen deze twee in de jaren negentig van het politieke toneel waren verdwenen, zetten de centrumlinkse partijen die het stokje overnamen geen vraagtekens bij de fundamentele aanname van het primaat van de markten. Leaders als Bill Clinton in de vs, Tony Blair in Groot-Brittannië en Gerhard Schröder in Duitsland consolideerden het marktgehoof in een gematigde vorm.

Zelfs de financiële crisis van 2008 bracht geen verstrekkend publiek debat op gang over de passende rol van geld en markten in een goede maatschappij. In veel essays in dit boek onderzoek ik de commodificatie van het sociale leven in de afgelopen decennia, en beschouw ik wat de morele en maatschappelijke implicaties zijn als bijna alles te koop is. In de essays in Deel I kijk ik expliciet naar deze thema's en beargumenteer ik dat markten uit zichzelf niet rechtvaardigheid of het algemeen belang kunnen definiëren, en dat economie geen waardevrije wetenschap van menselijk gedrag en sociale keuze is, maar een tak van morele en politieke filosofie. Deel I opent met het essay 'We zijn de kunst van het debatteren verleerd', waarin ik onderzoek wat de voorwaarden zijn voor een goede politieke discussie.

De essays in Deel II gaan over diverse morele en politieke controverses,

bezien vanuit het tweede thema dat door deze bladzijden loopt: de onvermijdelijke band tussen politieke discussies en morele en spirituele idealen. Deze essays gaan in op enkele van de meest omstreden morele en politieke kwesties van de afgelopen decennia, waaronder ‘positieve discriminatie’ bij toelating tot en aanstelling aan universiteiten, euthanasie, stamcelonderzoek, emissierechten, liegen in de politiek, strafmaat, de morele grenzen van de markten, de betekenis van tolerantie en de rol van religie in het publieke leven.

Bij de discussies over deze controverses komen enkele vragen steeds weer terug: individuele rechten en keuzevrijheid zijn belangrijke idealen in ons morele en politieke leven, maar zijn ze een adequate basis voor een democratische samenleving? Kunnen we ons een weg redeneren langs de moeilijke morele vraagstukken die in het publieke leven aan de orde komen zonder een beroep te doen op en te debatteren over controversiële ideeën over deugd en het goede leven? Als, zoals mijn overtuiging is, we in onze politieke discussies vraagstukken over het goede leven niet kunnen vermijden, hoe moeten we dan omgaan met het feit dat er in moderne samenlevingen grote onenigheid bestaat over dergelijke vraagstukken?

In de essays in Deel III komen de specifieke morele en politieke controverses die in Deel II worden besproken minder aan bod en onderzoek ik de stromingen die tegenwoordig binnen de liberale politieke theorie te vinden zijn en kijk ik wat hun sterke en zwakke punten zijn. Het woord ‘liberaal’ heeft in Europa natuurlijk een andere betekenis dan in de vs. In Europa staat ‘liberaal’ voor *laissez faire*, voor pro-markt, terwijl het woord in de vs wordt gebruikt voor degenen die burgerrechten verdedigen en die voor een variant op de verzorgingsstaat zijn. Maar breder opgevat verwijst liberalisme naar politieke theorieën waarin de nadruk ligt op respect voor pluralisme en individuele rechten. Dat is het liberalisme dat ik in Deel III bespreek.

Binnen de politieke filosofie draait een van de centrale debatten over het liberalisme rond de vraag of het voor het respect voor pluralisme en individuele rechten nodig is dat de wet neutraal staat tegenover de concurrerende concepties van het goede leven. Enkele van de belangrijkste moderne denkers in de liberale traditie, waaronder John Rawls en Jürgen Habermas,

hebben geprobeerd om liberale instituties en praktijken te rechtvaardigen op een manier die neutraal is ten aanzien van alomvattende morele, spirituele en metafysische concepties. Mijn stelling is dat een dergelijke neutraliteit noch mogelijk noch wenselijk is. In de essays in Deel III werk ik die stelling uit en geef ik enkele voorbeelden van politieke theorieën die openlijk en expliciet uit morele en spirituele idealen putten en toch pluralisme steunen. Liberalen zijn vaak bang dat als morele en religieuze argumenten worden toegelaten in het openbare domein, dat zulks het risico van intolerantie en dwang met zich meebrengt. Ik probeer die angst weg te nemen door te laten zien dat een inhoudelijk moreel discours niet haaks staat op progressieve maatschappelijke doelen, en dat een pluralistische samenleving niet hoeft te schromen om over de morele en religieuze overtuigingen te praten die de burgers inbrengen in het publieke leven.

In veel essays in dit boek vervaagt de grens tussen politieke filosofie en politiek commentaar. Ze zijn op twee manieren een verkenning van een publieke filosofie: ik zie in de politieke en juridische controverses van onze tijd een kans voor de filosofie, en ze zijn een poging om filosofie in het openbaar te bedrijven – om morele en politieke filosofie invloed op het huidige politiek discours te geven, om burgers uit te nodigen om na te denken over de grote vraagstukken die impliciet aanwezig zijn in de dilemma's waar we in het alledaagse leven mee te maken hebben.

Woord vooraf

Laten we ons toeleggen op de grote vragen

In de zomer van 1974 woont Michael Sandel als juniorverslaggever de rechtbankverhoren van het Watergateproces bij. De student politicologie heeft een journalistieke stage bemachtigd in het brandpunt van de politieke macht: de Watergate-affaire. Sandel zit op de perstribune, die zomer, als Nixon aftreedt en de macht overdraagt aan Ford. In september zit het verslaggeverswerk erop en staat Michael Sandel voor de vraag wat hij gaat doen na zijn bachelor. Het wordt politieke filosofie in Oxford. Hij verslindt Kant, Arendt en Rawls en zijn wending naar de filosofie is een feit. 'Ik realiseerde me dat binnen de economie en politieke wetenschappen geen plek was voor de normatieve vragen die me werkelijk interesseerden: de vragen naar rechtvaardigheid, rechten, gelijkheid en het gemeenschappelijk belang. Alleen door filosofie te gaan studeren kon ik verder denken over deze kwesties.'

Sandel studeert bij gerenommeerde denkers als Charles Taylor, Alan Montefiore en Ronald Dworkin. In zijn proefschrift bekritiseert hij het, in zijn ogen, abstracte en apolitieke idee van rechtvaardigheid van John Rawls. Hij krijgt een aanstelling aan de prestigieuze Harvard University en wordt daar in 1980 benoemd tot hoogleraar. Zijn colleges worden gevolgd door honderden, soms door meer dan duizend studenten waarmee hij – hoe

groot de groep ook is – altijd echt in gesprek gaat. Bij het grote publiek breekt Sandel door met zijn collegereeks ‘Justice’, die online meer dan 10 miljoen keer is bekeken* (en waar het gelijknamige boek – *Rechtvaardigheid* – op gebaseerd is).

Uit de enorme populariteit van zijn colleges spreekt zijn didactische gave. Als een van de weinige hedendaagse denkers hanteert hij de socratische gespreksmethode. Hij probeert niet zozeer kennis over te brengen aan zijn studenten, hij vindt het belangrijker om ze zelf aan het denken te zetten. Hij formuleert een casus, laat zijn toehoorders nadenken en daagt ze uit om met elkaar te debatteren en hun beste argumenten te formuleren. Hij vraagt, de studenten antwoorden. Ze onderzoeken hun morele opvattingen en kijken of die standhouden in de confrontatie met andere standpunten.

Op die manier onderwijst Sandel de *politikè* precies zoals ook Socrates dat voorstond. De democratie, die rond 500 v.Chr. in Athene ontstond, stelt hoge eisen aan haar burgers. Al wordt de uitvoering van het politieke ambacht overgelaten aan een paar afgevaardigden, van elke burger wordt wél verwacht dat die zich daarover een mening vormt. Socrates ziet dat probleem en meent dat ethische vragen de basis moeten vormen van de politieke scholing van elke burger. Daar ligt een rol voor de filosoof: de burgers aan het denken zetten over de meest fundamentele kwesties in die samenleving.

Er is, zo constateert Sandel, wereldwijd een enorme honger om betrokken te zijn bij serieuze reflectie over grote, ethische en politieke vragen. In ‘Wij zijn de kunst van het debatteren verleerd’, het openingsessay van deze bundel, zegt hij: ‘Ik denk dat de wereld van vandaag misschien wel meer dan ooit de filosofie nodig heeft. [...] Mensen willen dat de politiek en het debat over grote dingen gaan, en toch zijn we de gewoonte en het vermogen kwijtgeraakt om deel te nemen aan het publieke debat over grote zaken

* In China verschijnt de reeks ook op andere websites dan YouTube, wat enorme aantallen extra views oplevert.

– en vooral over zaken die te maken hebben met waarden: rechtvaardigheid, het algemeen belang, wat het betekent om burger te zijn.’

Deze verschraling van het politieke debat kent grofweg twee oorzaken. Ten eerste zijn we sinds de jaren tachtig morele en politieke kwesties meer en meer tot economische vraagstukken gaan reduceren. In *Niet alles is te koop* laat Sandel haarfijn zien hoe de westerse samenleving in een paar decennia getransformeerd is van een markteconomie naar een marktsamenleving, waar niet alleen goederen maar ook gunsten en voorrechten te koop zijn. Deze verregaande economisering holt het politieke debat uit. Daar komt bij dat we in een pluralistische samenleving leven, waarin we bij voorbaat al weten dat we het niet volledig eens zijn over de invulling van het goede leven. Een reden waarom we vaak niet eens aan dit gesprek beginnen. Ziedaar de ontmanteling van het publieke debat. En juist door die verarming, waarschuwt Sandel, krijgen intolerante en fundamentalistische opvattingen alle ruimte: ze hebben immers het rijk alleen. In een interview met Bas Heijne in 2013 zegt hij daarover: ‘Juist onze schroom om publieke discussies in morele termen te voeren, scheidt ruimte voor intolerante opvattingen.’

Sandel stelt deze morele zaken wél aan de orde. Hij agendeert de economisering van het onderwijs, het milieu en het nationaal erfgoed; hij thematiseert het ondergraven van een collectieve verantwoordelijkheid, het doorgeslagen rendementsdenken en de keerzijde van juridische en technocratische oplossingen. Deze voortdurende uitwisseling tussen filosofie, moraal en politiek maakt hem tot een van de meest toonaangevende denkers van deze tijd. De Amerikaanse titel van deze essaybundel is *Public Philosophy*, waarmee Sandel de grens tussen politiek en filosofie van twee kanten overschrijdt: hij wil het politieke debat verdiepen door een filosofische dimensie aan te brengen, maar tegelijkertijd ambieert hij ‘to do philosophy in public’: het filosofisch denken laten landen in het publieke debat. ‘Ik heb altijd de ambitie gehad om filosofie te gebruiken om de debatten en dilemma’s waarmee we worden geconfronteerd te verhelderen en te begrijpen.’

Ik denk dat Michael Sandel gelijk heeft, en dat onze tijd daar meer dan

ooit om vraagt. Het klimaat, de toenemende ongelijkheid, grote migratiestromen wereldwijd zijn fundamentele politieke kwesties. We komen niet verder met veel kleine antwoorden – we kunnen ons beter toelleggen op een paar grote vragen.

Daan Roovers